

“KALENDARLAR VA ULARNING TARIXI”

Ismoilova Nafisa Isroil qizi

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 1-sonli politexnikumi

Fizika va astronomiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada Kalendarlar va ularning tarixi haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari Oy kalendari, quyosh kalendari, Yulian kalendari Grigorian kalendari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Kalendarlar, Quyosh kalendari, Oy kalendari, 12 oy, oy nomi, xudolar, imperatorlar, Sezor, Yulian kalendari, Grigorian kalendari va Umar Hayyom kalendari.

Quyosh kalendari. Uzoq muddatni vaqtning o'lchamlari (sutka – kun, hafta, oy va yillar) bo'yicha sistemaga solish kalendar deyiladi. Kalendar tuzishda Oy fazalarining almashinish davri yoki yil fasllarining almashinish davri (tropik yil) asos qilib olinadi. Oy fazalarining almashinish davri (29,53 sutka) asos qilib olingan taqvimlar oy kalendarlari, yil fasllarining almashinish davri asos qilib olinganlari esa quyosh kalendarlari deb yuritiladi.

Quyosh kalendari Qadimgi Misrda miloddan avvalgi 3000-yillarda paydo bo'lgan. U paytda yil fasllarining almashinish davri 360 kunga teng deb, 12 oy 30kundan qilib olingan. Keyinchalik yil uzunligi 365 kun deb topilib, uning barcha oylari 30 kundan, 12-oyi esa 35 kun qilib belgilangan. Va, nihoyat, miloddan oldingi III asrda Misrda astronomlar yil uzunligining 365,25 kunga tengligini aniqladilar. Shundan so'ng, miloddan avvalgi I asrda rimlik sarkarda Yuliy Sezar yilning uzunligi 365,25 kunga teng kalendarini astronomlar yordamida tuzib, uni amalda joriy qildi. Keyinchalik bu taqvim Yuliy Sezar sharafiga *yulian kalendari* deb ataladigan bo'ldi. Bu taqvimga ko'ra, uch yil ketma-ket keladigan yillarning uzunligi 365 kundan bo'lib, to'rtinchi yili 366 kun qilib olinadi, chunki to'rt yilda 0,25 kunlik (yillik) qoldiq yig'ilib, 1 kunga teng bo'ladi. Bu qo'shimcha kunni fevral oyiga qo'shib berishga (ya'ni uni 29 kun

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th January, 2025

qilib ishlatishga) kelishib olindi.

Biroq yuz yilliklar o'tishi bilan bu taqvim yilining uzunligida hali ham xatolik borligi ma'lum bo'ldi. Uni tuzatish uchun 1582-yilning fevralida rim papasi Grigoriy XIII yil uzunligining aniqroq olingan qiymatini (365,242 kun) yangi quyosh kalendari uchun asos qilib oldi. Isloh qilingan bu kalendar rim papasi sharafiga grigorian kalendari deb ataladigan bo'ldi. Ayni paytda biz ishlatayotgan kalendarimiz grigorian kalendari bo'lib, uning davri Iso payg'ambarning tug'ilgan yilidan boshlangan.

Bu kalendarining 12 oyidan oltitasi qadimgi rimliklarning afsonaviy xudolarining nomlari bilan (Yanus, Februus, Afrodita, Mars, Maya, Yunona), iyul va avgust oylari rim imperatorlari Yuliy Sezar va Avgust nomlari bilan, qolganlari esa o'zlarining tartib raqamlari (sentabr – yettinchi, oktabr – sakkizinchi, noyabr – to'qqizinchi, dekabr – o'ninchi) bilan ataldi, chunki qadimda yil boshi 1-martda kirgan. Aprel oyi – «aperire» – «ochilish» («uyg'onish») degan so'zdan olingan bo'lib, bahorda tabiatning uyg'onishidan darak beradi. Bu taqvim bo'yicha yil boshi ilgari martda bo'lib, so'ngra 1-yanvarga ko'chirilgan. Rossiyada yil boshi qadimda yiliga ikki marta – 1-martda va 1-sentabrda bayram qilinar edi. 1342-yildan Moskva mitropoliti (hokimi) Yangi yil bayrami bundan buyon faqat 1-sentabrda o'tkazilishi haqida buyruq berdi. XVII asrning oxirida podsho Pyotr I buyrug'i bilan 1700-yilda kalendar yilining boshi 1-yanvarga ko'chirildi. Shundan buyon bu taqvim bo'yicha Yangi yil bayrami 1-yanvarda nishonlanadigan bo'ldi.

Umar Hayyom kalendarida yilning o'rtacha uzunligi 365,24242 sutkaga teng bo'lib, tropik yilning haqiqiy uzunligidan atigi 0,00022 sutkaga, ya'ni 19,5 sekundgagina uzun edi. Bu xatolik shu qadar kichik ediki, u yig'ilib-yig'ilib 4500 yil o'tgandan so'nggina 1 sutkaga yetardi (chunki 1 yil 86400 sekund, agar bu sonni 19,5 ga bo'lsandiz 4500 kelib chiqadi). Bu taqvim yili ham 12 oyga bo'lingan bo'lib, taqvimda oylar Quyoshning yillik ko'rinma harakati davomida kesib o'tadigan yulduzlar turkumlarining nomlari bilan Hamal, Savr, Javzo, Saraton, Asad, Sunbula, Mizon, Aqrab, qavs, Jaddi, Dalv, Hut deb yuritiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Quyosh kalendari quyoshning yil fasllarining almashinish davri, Oy kalendarida esa Oy fazalarining almashinish davri (29,53

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th January, 2025

sutka) asos qilib olingan. 1582-yilning fevralida rim papasi Grigoriy XIII yil uzunligining aniqroq olingan qiymatini (365,242 kun) yangi quyosh kalendari uchun asos qilib oldi. Isloh qilingan bu kalendar rim papasi sharafiga grigorian kalendari deb ataladigan bo'ldi. Ayni paytda biz ishlatayotgan kalendarimiz grigorian kalendari bo'lib, uning davri Iso payg'ambarning tug'ilgan yilidan boshlangan. Bu taqvim bo'yicha yil boshi ilgari martda bo'lib, so'ngra 1-yanvarga ko'chirilgan. Rossiyada yil boshi qadimda yiliga ikki marta – 1-martda va 1-sentabrda bayram qilinar edi. 1342-yildan Moskva mitropoliti (hokimi) Yangi yil bayrami bundan buyon faqat 1-sentabrda o'tkazilishi haqida buyruq berdi. XVII asrning oxirida podsho Pyotr I buyrug'i bilan 1700-yilda kalendar yilining boshi 1-yanvarga ko'chirildi. Shundan buyon bu taqvim bo'yicha Yangi yil bayrami 1-yanvarda nishonlanadigan bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Mamadazimov "Astronomiya" darslik "Davr" nashriyoti Toshkent-2018
2. M. Mamadazimov, B.F. Izbosarov, I.R. Kamolov "Astronomiya" "Sano-Standart" nashriyoti Toshkent-2014